

ՀՏԴ՝ 89.09

DOI: 10.52971/18294316-2024.27.2-57

ՌՈՒԲԵՆ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆԻ «ՈՐԴԱՆ ԿԱՐՄԻՐ» ՎԻՊԱԿԻ
ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ-ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐՁՆԵՐԸ

Արա Ս. Զարգարյան

ԳԱԱ Ս. Արեղյանի անվան գրականության ինստիտուտ, Երևան, ՀՀ

Ամփոփում

Նախաբան. Մի տոհմի առասպել է «Որդան կարմիր» վիպակը, որում ներկայացվում է Լևոն պապի տոհմի առասպելը: Հենց այս տոհմի առասպելում է Ռուբեն Հովսեփյանն ընդգծում իր պատումի բազմապլուրալային առանձնահատկությունները, իր գաղափարները: «Որդան կարմիր» վիպակը սյուժետային և գաղափարական առումով ուղղակիորեն կարծես շարունակությունը լինի «Հայոց թաղ» վիպակի: *Մեթոդներ և նյութեր.* Աշխատանքում կիրառվել են զուգադրական, հոգեբանական, հոգեվերլուծական և կենսագրական մեթոդներ: Իրականացվել է նաև հեղինակի տարբեր ստեղծագործությունների միջև համեմատություն: *Վերլուծություն.* Հոդվածում ուսումնասիրվել են հատկապես վիպակի խոհրդանիշները: Դրանցով ցույց են տրվել ստեղծագործությունում առկա ուղերձը, ինչպես նաև հեղինակի գաղափարների գեղարվեստականացումը: *Արդյունքներ.* «Որդան կարմիր» վիպակում Ռուբեն Հովսեփյանը որդանի խորհրդանիշով ընդգրծում է բարդ պատմական ժամանակաշրջանում արդեն իսկ կործանման եզրին կանգնած արժեքների պահպանման անհրաժեշտությունը: Տոհմական պատմության հիմքում ազգ-տոհմ գուցահեռն է: Տոհմի ողբերգական պատմությունը սոսկ տոհմական պատմություն չէ, այլ ազգային ողբերգության արձանագրում: Սերունդների պատմության համատեքստում ընդգծվում է ազգային պատմությունը: Խորհրդանիշները վիպակի հիմքն են: Ազգային-տոհմական առասպելի ներքին ծալքերում հայ մարդու հարատևման գաղտնիքներն ու բանալիներն են, որը տրվում է Լևոն պապի կերպարով:

Բանալի բառեր: *Ռուբեն Հովսեփյան, որդան կարմիր, տոհմ, առասպել, հայրենիք, ընտանիք, խորհրդանիշ:*

Բնչպես հղել՝ Ջարգարյան Ա. Ռուբեն Հովսեփյանի «Որդան կարմիր» վիպակի գեղարվեստական, գաղափարական ուղերձները, // ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ»: Գյումրի, 2024: Ն. 2 (27): 57-67 էջեր: DOI:10.52971/18294316-2024.27.2-57

THE ARTISTIC AND IDEOLOGICAL MESSAGES OF RUBEN HOVSEPYAN'S NOVEL "ARMENIAN COCHINEAL"

Ara S. Zargaryan

Institute of Literature named after M. Abeghyan of NAS, Yerevan, RA

Abstract

Introduction: The novel "Armenian Cochineal" is a myth of a dynasty, in which the myth of grandfather Levon's dynasty is presented. It is in this dynasty myth that Ruben Hovsepyan emphasizes the multi-plot features of his story, and his ideas. In terms of plot and ideology, the novel "Armenian Cochineal" seems to be a direct continuation of the novel "Armenian District".

Methods and materials: Comparative, psychological, psychoanalytic and biographical methods were used in the work. A comparison between different works of the author was also carried out.

Analysis: In the article the keywords of the novel were studied in particular. They showed the message in the work, as well as the fictionalization of the author's ideas. **Results:** Ruben Hovsepyan uses the symbol of the worm in the novel "Armenian Cochineal" to emphasize the need to preserve values that are already on the verge of destruction in a difficult historical period. At the heart of tribal history is the nation-tribe parallel. The tragic history of the clan is not just a clan history, but a record of a national tragedy. National history is emphasized in the context of generational history. Symbols are the foundation of the novel. In the inner folds of the national-dynastic myth are the secrets and keys to the survival of the Armenian man, which is given in the image of grandfather Levon.

Key words: *Ruben Hovsepyan, Armenian cochineal, lineage, race, homeland, family, symbol.*

Citation: Zargaryan A., The Artistic and Ideological Messages of Ruben Hovsepyan's Novel "Armenian Cochineal"//“Scientific Works” of SCAS NAS RA. Gyumri, 2024. V. 2 (27). 57-67pp.. DOI: 10.52971/18294316-2024.27.2-57

ХУДОЖЕСТВЕННО-ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПОСЛАНИЯ РОМАНА РУБЕНА ОВСЕПЯНА «АРАРТСКАЯ КОШЕНИЛЬ»

Ара С. Заргарян

Институт литературы имени М. Абебяна НАН, Ереван, РА

Аннотация

Введение: Роман «Армянская кошениль» представляет собой миф о династии, в котором представлен миф о династии деда Левона. Именно в этом мифе о династии Рубен Овсепян подчеркивает многосюжетные особенности своей истории, акцентирует свои идеи. С точки зрения сюжета и идеологии роман «Армянская кошениль» представляется прямым продолжением романа «Армянский район». **Методы и материалы:** В работе использовались сравнительные, психологические, психоаналитические и биографические методы. Также прово-

дилось сравнение между разными произведениями автора. *Анализ:* В статье, в частности, изучались ключевые слова романа. Они показали посыл в произведении, а также беллетристику идей автора. *Результаты:* Рубен Овсепян использует символ червя в романе «Армянская кошениль», чтобы подчеркнуть необходимость сохранения ценностей, которые уже находятся на грани уничтожения в сложный исторический период. В основе племенной истории лежит параллель нация-племя. Трагическая история клана — это не просто история клана, а летопись национальной трагедии. Национальная история подчеркивается в контексте истории поколений. Символы — основа романа. Во внутренних складках национально-династического мифа — секреты и ключи к выживанию армянского человека, которое дано в образе деда Левона.

Ключевые слова: *Рубен Овсепян, армянская кошениль, родословная, раса, родина, семья, символ.*

Как цитировать: Заргарян А. *Художественно-идеологические послания романа Рубена Овсепяна «Армянская кошениль».* // “Научные труды” ИЦАИ НАН РА. Гюмри, 2024. Т. 2 (27). 57-67 сс. DOI: 10.52971/18294316-2024.27.2-57

ՆԱԽԱԲԱՆ. 1980 թ. լույս է տեսնում Ռուբեն Հովսեփյանի «Որդան կարմիր» վիպակը [3]: Վիպակը հրատարակվում է հեղինակի «Հայոց թաղ» վիպակի տպագրությունից ուղիղ 10 տարի անց: Եթե ժամանակագրությամբ ենք դիտում, ապա «Հայոց թաղ» վիպակի տպագրությունից անցել էր մոտ մեկ տասնամյակ, ինչը ստեղծագործական տեսանկյունից բավական մեծ ժամանակ է արձակագրի համար, սակայն գեղարվեստական, գաղափարական համատեքստում Հովսեփյանի սույն վիպակը կարծես մասամբ շարունակությունը լինի «Հայոց թաղ» վիպակի: Այս համատեքստում «Որդան կարմիր» վիպակի քննությունն ու վերլուծությունը բնականաբար զուգահեռվելու են «Հայոց թաղ» վիպակի հետ: Հարկ է նշել, որ Հովսեփյանի «Ճիշ» [4], «Հայոց թաղ» և «Որդան կարմիր» վիպակները գրողի գեղարվեստական ու գաղափարական համակարգի եռամիասնական օրինակն է: Ստեղծագործություններին բնորոշ են սյուժետային, գաղափարական, խորհրդանշային նմանությունները, թափառող կերպարների մոդելը: Վերոնշյալ երեք ստեղծագործություններից հատկապես ամենամեծ զուգահեռներն ու միասնական համակարգի կրողներն են «Հայոց թաղ» և «Որդան կարմիր» վիպակները: Տասնամյակը կամ մեկ սերնդի ժամանակային անցումը արտացոլվում է նաև վիպակներում: Եթե «Հայոց թաղ» վիպակի դեպքում նկատելի էին Ռուբեն Հովսեփյանի ստեղծագործական փնտրտուքի արդյունքը, գրական-գեղարվեստական հավատամքի կառուցումը, ապա «Որդան կարմիր» վիպակում տասնամյակն արդեն իսկ ընդգծում է կյանքում ու հստակ բանաձևը: Այն հիմք է դառնում արձակագրի գեղարվեստական ստեղծագործությունների համար, ինչպես նաև արձարծում է ժամանակաշրջանի հայ արձակի գրական-գեղարվեստական թեմաները:

Թափառող կերպարներն ու խորհրդանշանները «Հայոց թաղ»

և «Որդան կարմիր» վիպակներում

1979 թվականին Հայաստանում տպագրվում է Գաբրիել Գարսիա Մարկեսի «Հարյուր տարվա մենություն» վեպը [6]: Վեպի հայերեն առաջին թարգմանությունը կատարում է արձակագիր Ռուբեն Հովսեփյանը: Մոզական ռեալիզմի գրական ժանրով գր-

ված ստեղծագործությունը մեծ ազդեցություն է ունենում թարգմանչի՝ գեղարվեստական մտահորիզոնի վրա: Վեպի վերջում տպագրվում է նաև թարգմանչի վերջաբանը, որում Ռուբեն Հովսեփյանի մի շարք մտքերը ճանապարհ են հարթում հասկանալու համար արձակագրի այդ ժամանակաշրջանի գեղարվեստական, գաղափարական ընկալումները: Վերջաբանում Հովսեփյանը ընդգծում է իր և Մարկեսի գաղափարական ընկալումների նմանությունը, կամ Մարկեսի վեպի, գաղափարական աշխարհի ուղղակի ազդեցությունն իր «Որդան կարմիր» վիպակին: Հովսեփյանը մասնավորապես գրում է գրողի կողմից իրական աշխարհում ապրելու և իրականության կանոնների խախտման մասին: Այլ կերպ ընդգծվում է մոզական ռեալիզմի ժանրի իր ընկալումները. *«Իսկական գրականության շարժիչ ուժը Գարոտն է, Մերը և այդ զգացողություններն ուրիշին հաղորդելու անզուսպ պահանջը: Իսկական գրողը իրականության ընտրություն չի կատարում: Իրականությունը նրա ներսում է այնքանով, որքանով նա ընդունակ է ընկալելու իրականությունը: Գրողի կյանքի ամեն օրը, ամեն պահը չէ, որ տպավորություններ է կուտակում: Գրողի ամեն տարիք չէ, որ տպավորություններ ընկալելու նույն սրությամբ է օժտված: Մանկության մի քանի տարին մեկի համար գուցե այնքան խիտ է բնակեցված տպավորություններով, որ կրավականացնի ողջ կյանքում»:* [6, էջ 439] Հոդված-վերջաբանում Հովսեփյանն ընդգծում է նաև մոզական ռեալիզմի մշակութաբանական հիմքերի և ստեղծման անհրաժեշտության մասին: Նա խոսում է ռեալիզմի և մոզական ռեալիզմի սահմանագծի, ինչպես նաև վերջինիս ստեղծման անհրաժեշտության մասին. *«Երևակայության ազատ ճախրանքի կոչ է սա, որին շտապել է առաջինը հետևել ինքը՝ Գաբրիել Գարսիա Մարկեսը»:* [6, էջ 445-446] Մարկեսի վեպի վերջաբան-հոդվածով Ռուբեն Հովսեփյանն ընդգծում է իր երևակայության ազատ ճախրանքի մասին: Եթե «Հայոց թաղ» վիպակում այդ ճախրանքը երեքացող էր, չկար հստակություն, ապա մոզական ռեալիզմը և իրականության մասնակի ընտրությունը հստակ տեսնում ենք «Որդան կարմիր» վիպակում: Այդ գործում մոզական տարրը իրականության միջավայրի բնական մաս է կազմում: Վիպակի գլխավոր կերպարը՝ Լևոն պապը, ապրում է սերնդեսերունդ: Հյուսվում է մի տոհմի պատմություն, որում առկա է իրականությունն ու առասպելը: Խոսելով Մարկեսի վեպի ազդեցության մասին՝ հարկ է նշել այուժետային նմանությունները կամ այս դեպքում նույնիսկ ուղղակիորեն ազդեցությունը: Այս վիպակով Ռուբեն Հովսեփյանը կարծես Մարկեսի Կոլումբիան սինթեզում է իր Հայաստանին: Մարկեսի վեպի անվերնագիր, պայմանական առաջին երեք գլուխներում ներկայացվում է մի խումբ մարդկանց վերաբնակեցման ու սոցիալական զարգացման մասին: Խոսվում է սերունդների կողմից մենության հատկանիշների ժառանգականության մասին: Մարկեսի վեպի այուժեի հիմքում հերոսների տառապանքն է միայնության մեջ և երբեմն նաև միայնությունից դուրս: Ներկայացվում է նույն տոհմի տարբեր սերունդների պատմությունը: Իսկ վեպի բնակավայրը՝ Մակոնդոն, անջատված է աշխարհից, ժամանակից և իրադարձություններից: Այն պտտվում է ինքն իր ներսում: Եթե մի պահ այս մի քանի նախադասությունից հանենք Մարկեսի անունը, ապա տպավորություն կստեղծվի, որ ներկայացվում է Ռուբեն Հովսեփյանի «Որդան կարմիր» վիպակի այուժեն: Հայ արձակագիրը, իր հերթին ազդվելով Մարկեսից, գրում է իր պատմությունը:

Տոհմական իր պատմության մասին Ռուբեն Հովսեփյանը գրում է. *«Չեմ թաքցնում՝ ես շատ եմ ուզում, թեկուզ անկատար, թերի, թողնել իմ տոհմի առասպելը, որը երկար, հրաշալի մի օր է՝ հազար թելերով կապված անցած օրերի հետ, երեսը դեպի եկող օրերը»:* [3, էջ 6] Հազար թելերով կապված մի տոհմի առասպել է «Ռոդան կարմիր» վիպակը, որում ներկայացվում է Լևոն պապի տոհմի առասպելը: Հենց այս տոհմի առասպելում է Ռուբեն Հովսեփյանն ընդգծում իր պատումի բազմապլուծետային առանձնահատկությունները: «Ռոդան կարմիր» վիպակը պլուծետային և գաղափարական առումով ուղղակիորեն կարծես շարունակությունը լինի «Հայոց թաղ» վիպակի: «Հայոց թաղ» վիպակում Ռուբեն Հովսեփյանը նշում է, որ թաղը հիմնադրվել է 1948 թվականին. *«Երկհարկանի մի տուն կար և կարկատաններով մի վրան: Յոթ շունչ կար Հայոց թաղում 1946-ի ձմռանը»:* [5, էջ 79] «Ռոդան կարմիր» վիպակում հեղինակն ընդգծում է, որ ներկայացնում է թաղն ու թաղի մարդկանց հիմնադրումից մոտ 30 տարի անց: Մի շարք հատվածներում տրվում է թաղի մեծացման, նոր բնակիչների կողմից տուն կառուցելու և թաղը մեծացնելու տեսարաններ: Ընդգծվում են նաև թաղի կազմավորման շարունակությունն ու այնտեղ Արևելյան Հայաստանի տարբեր մասերից եկած գաղթականներով բնակեցումը. *«Այնինչ թաղը երեսուն տարեկան էր: Այս թաղամասը բնակեցնելիս կարծես մի փոքր Հայաստան կազմելու խաղ էին հորինել. խաղին սկզբում մասնակցում էին միայն գաղթականները, Ամերկումի մեծացրած որբերը, հետո խաղի մեջ մտան նաև արևելահայերը՝ Չանգեզուրից, Լոռուց, Շիրակից, շրջանի մերձակա գյուղերից»:* [5, էջ 146] Հարկ է նշել, որ գաղթականներով ու Հայաստանի տարբեր վայրերից եկած բնակիչներով Արևելյան Հայաստանի վերաբնակեցման մոտիվն առկա էր այդ ժամանակաշրջանի հայ արձակուրդ: Դա մասնավորապես հստակ տեսնում ենք Ձորայր Խալափյանի «Մեռնող-հառնողը» վեպում: Վեպում Խալափյանը հատկապես խոսում է Մեծամոր քաղաքի կառուցման մասին: [1, էջ 130, 280] Ռուբեն Հովսեփյանը վերոնշյալ մեջբերմամբ ընդգծում է նաև «Հայոց թաղ» վիպակում տան նկուղում ապրող ուսուցիչ՝ Հայկազ Բաբայանի և աշակերտների քարտեզ-հայրենիքի մակետ պատրաստելու պատմությունը: Ի դեպ, «Ռոդան կարմիր» վիպակում աշխարհագրության ուսուցիչ Հայկազ Բաբայանը ևս հիշատակվում է: [5, էջ 268] «Ռոդան կարմիր» վիպակում Հայոց թաղի 30-ամյա գոյությունը փաստում է նաև վիպակի ավարտի թվականը՝ 1978: Երկու վիպակները սկսվում են գորգի նկարագրությամբ՝ վրան պատկերված խորհրդանիշներով: Լևոն պապի տոհմական ասքի հիմքը գորգն է: Հենց գորգի վրա պատկերված խորհրդանշային պատմությունն է վիպակում բացում ու ներկայացնում հեղինակը: Գորգի խորհրդանշային պատմությանը հաջորդում է «Հայոց թաղ» վիպակի պլուծետային շարունակությունը: Հեղինակը պատմում է լարախաղաց Վարդան պապի պատմությունը, թե նրան ինչպես թաղեցին, ինչ հագուստով: Վիպակի հետագա մասերում ևս պարբերաբար Վարդան պապի կերպարը հառնում է անցյալի հիշողությամբ: [5, էջ 145, 189, 190, 294] «Ռոդան կարմիր» վիպակում արդեն իսկ լարախաղաց Վարդանի Արագած-Արարատ կամրջային կետը փոխվում է: Զգացվում է նոր հայրենիքի՝ Արևելյան Հայաստանի իրականության մեջ ուրվագծվող սահմանային կետը: Այստեղ արդեն լարախաղացի սահմանային ջրբաժանն ընդգծվում է Արաքս գետով՝ նոր սահմաններով. *«Վար-*

դանը պայման էր կապել. «Լարերն,-ասել էր,-կկապենք Արաքսի վրա՝ փիհց փի, ու կպարենք օր ու գիշեր, քանի դեռ ուժ կա պարելու»: [5, էջ 189] «Որդան կարմիր» վիպակի վերջում դարձյալ հիշատակվում է Վարդան պապը, սակայն այս կետում նշվում է, որ Վարդան պապի վերջին ցանկության տարածությունը կամաց-կամաց փոքրանում է: Եթե սկզբում ցանկությունն ընդգրկում էր Արագածից Արարատ, ապա հետո այն սահմանափակվեց Արաքս գետի երկու ափերով, իսկ վերջնարդյունքում նրա ցանկությունը չկատարվեց: Ցանկությունն ավելի փոքրացավ, և նա պարան կապեց ավելի փոքր տարածքում. «Նա երկար լար չգտավ, որպեսզի մի ծայրը կապեր Արագածից, մյուսը Մասիսից, նրա ճարած լարը հագիվ հասցրեց իրար միացնելու հարևան բակերի թթենիները»: [5, էջ 294] Պատմական հիշողություն կրող կերպարի՝ Վարդան պապի ցանկությունը գնալով նվազում էր: Նվազման պատճառը հայրենիքի փոքրացած սահմաններն էին: Եվ սահմանային փոքրացումն ու վերջին ցանկության նվազումը հեղինակը տալիս է «Որդան կարմիր» վիպակի վերջին հատվածում: «Հայոց թաղ» վիպակի Լևոն պապի կերպարային կրողն է Լևոն պապը: Նրանք մերթ նույնանում են, մերթ տարբերվում: Մակայն տոհմական նույն իմաստության կրողներն են: Այլ կերպ ասած՝ «Որդան կարմիր» վիպակում Ռուբեն Հովսեփյանը բացում է Լևոնի կերպարը, որը թեև «Հայոց թաղ»-ում կար, շարժման մեջ էր, սակայն մասնակի լռություն ու անորոշություն կար նրա շուրջը: Այստեղ արձակագիրը արդեն բոլոր սլաքներն ուղղում է դեպի Լևոն պապի պատմությանը: Երկու վիպակներում պապերը կողք կողքի են: «Որդան կարմիր» վիպակում ևս հստակ կա ժամանակի ընկալման բարդություն: Թեև հեղինակը հստակ տալիս է վիպակում թաղի ժամանակային հստակությունը, այնուամենայնիվ մոզական ռեալիզմի ժանրի բանաձևին հետևելով արձակագիրը հաճախակի կտրում է ժամանակի թելը, ու ընթերցողը երբեմն խճճվում է: Վիպակում սյուժետային գիծը պայմանականորեն կարելի է բաժանել 3 մասի՝ Լևոն պապի ընտանիքի պատմությունը Թիֆլիսում, ապա Հայաստան տեղափոխումն ու հաստատումը և տոհմի ապագա սերունդների պատմությունը: «Որդան կարմիր» վիպակում առկա է նաև «Հայոց թաղ» վիպակի սյուժետային այն գիծը, որում հեղինակը հաճախակի պատմական ակնարկ է անում, խոսում է վիպակի ժամանակաշրջանի և անցյալի պատմության մասին: Մերթ ցարական շրջանի պատմությունն է ներկայացվում, մերթ Հայաստանի խորհրդայնացումը, փետրվարյան ապստամբությունը և մերթ հայրենական պատերազմը: «Հայոց թաղ» վիպակից եկած սյուժետային այս գիծը հեղինակը պահպանում է նաև այստեղ: Մի շարք հատվածներում ուղղակիորեն տրվում է ապագայի սերունդների քննադատությունը. «Էլի մի երկու սերունդ կանցնի,-ասել էր նա,-ու երևի կմեռնի սրանց թոչեղու բնագողը: Երգելն էլ կմոռանան՝ էլ ի՞նչ կմնա նախկին դեղձանիկից: Կդառնան հավ կամ նման մի բան, որոնք իրենց այլասերված տեսակը պահպանելու համար կշարունակեն կուտ ուտել, ձու ածել, թուխս նստել ու այսքանը»: [5, էջ 166] Դեղձանիկների պատմությամբ ընդգծվում է ապագայի սերունդների նահանջող գիծը: Պատմական արժեքների ու ազգային հոգեկերտվածքի նվազումն ընդգծվում է հենց այս կետում: Հայ մարդու դիմագծի ներկայացմանը զուգընթաց արձակագիրը քննադատության հետ մեկտեղ փորձ է կատարում նաև վերացնելու մի շարք բնավորության գծեր, որոնք կործանող եղան մեր պատմության

մեջ: Լևոն պապը, որ տոհմական հասկանիշով նաև ազգային կրողն է, ինքն է ստանձնում պարտականությունն այդ ամենի մասին բարձրաձայնելու. *«Օտարի օգնությանը սպասելու մենք այնպիսի հարուստ փորձ ունենք, որ վաղուց ժամանակն է թաղել այդ գեշ սովորությունը: Թող ուշ լինի, դժվար, բայց լինի մեր ձեռքով, մեր փողով, մեր ուժով: Դա պետք է, որպեսզի մենք, որպես ազգ, վերագտնենք հավատը մեր ուժերի նկատմամբ»:* [5, էջ 246] Վիպակում առկա են հայոց պատմության տարբեր ժամանակների ներկայացումն ու վիպակի կերպարների շուրթերով հեղինակի վերլուծությունը: [5, էջ 178-182] Այստեղ շարունակվում է նաև «Հայոց թաղ» վիպակում առկա հայ մարդու պատմական շրջանի, կենսագրության քննադատությունը, որը բնորոշ է Ռուբեն Հովսեփյանի արձակին: Վիպակում շարունակվում է նաև Թումանյանի տարբեր ստեղծագործությունների մեջբերումն ու բանահյուսական գիծը: Դրանով պահպանվում է տոհմիկ հիշողության պատմությունը, որն առկա է մեկ տասնամյակ անց ևս: Ռուբեն Հովսեփյանը «Որդան կարմիր» վիպակում պահպանում և շարունակում է «Հայոց թաղը» ստեղծագործության սյուժեն ու գաղափարը: Սակայն հարկ է նշել, որ այս երկու վիպակները որքան էլ միմյանց շարունակությունն ու լրացումն են, միևնույն դեպքում նաև իրարից անկախ վիպակներ են: Սյուժետային գծերի շարունակությունը մասնակիորեն տալիս է նաև մի շարք կերպարների կենսագրության շարունակությունը: Այստեղ են Լևոն պապն ու Վարդան պապը: Այստեղ է հիշատակվում Հայկազ Բաբայանն իր գործառույթի պահպանմամբ: Այստեղ Հայոց թաղի շինարարության ավարտն է ընդգծվում, նաև պատմվում թաղի կառուցման մասին: Պատերազմի մասին պատմությունները մերթընդմերթ տեսիլք-իրականություն գեղարվեստական հնարքով հիշեցնում են իրենց մասին: Արյան խորհրդանիշն ու գույնը կենդանի են պահում վիպակի երանգը մի շարք հատվածներում: Պարբերաբար կերպարների հետ կատարվող իրադարձություններում ընդգծվում են կարմիրն ու արյունը: Խորհրդանշային համակարգում առկա է ջուրը ևս: Այստեղ արդեն պատմվում է ջրհեղեղի կործանիչ խորհուրդը: Լևոն պապի կյանքի թիֆլիսյան շրջանում առկա է ջրհեղեղի պատմությունը: Ջրհեղեղից փրկված Լևոնն իրեն նաև Նոյի հետ էր ասոցացնում: Վիպակներում խորհրդանիշների կրկնությունն ու գաղափարական շարունակությունը ևս առկա են: Այն սյուժետային գծի ու գաղափարական հենքի անբաժան մասն է: «Որդան կարմիր» վիպակում Լևոն պապի տոհմի պատմության սյուժեն բազմաշերտ է: Այն նախ սկսվում է Թիֆլիսում ապրելու տարիների հիշատակությամբ ու նկարագրությամբ: Լևոնն իր կնոջ՝ Նենեի և ընտանիքի հետ ապրում էր Թիֆլիսում: Լևոնի երեխաներն էին Աստղիկը, Դերենիկը, Արշակն ու Սուրենը: Լևոնի կինը Նենեն մահանում է: Լևոն պապն իր հերթին տուն է բերում նաև մշեցի տղայի՝ Հրայրին, ընդունում որպես իր որդի: Լևոնի ընտանիքի պատմության անբաժան մասնիկն է նաև իր եղբայրը՝ Վահանը: Լևոնը Թիֆլիսում ուներ գրախանութ, որը հետագայում վերաբացում է նաև Հայաստանում: Թիֆլիսյան շրջանի նկարագրությամբ տրվում է տոհմական պատմության սկզբնավորումը: Տոհմական պատմության մասին խոսելով ընդգծվում է նաև տոհմի բնորոշ մահվան առկայությունը: Մահ, ինքնասպանություն, բանտ, խելագարություն, դժբախտություն սրանք վիպակի ամբողջ ընթացքում ուղեկցում են կերպարներին: Լևոնի մայրը կախվել էր, հայրը մարդասպան էր: Մահա-

նում է կինը՝ Նենեն: Տոհմի կյանքի, անցյալի, ներկայի ու դժվարությունների ներկայացումից հետո նկարագրվում է արդեն նրանց տեղափոխությունը դեպի Հայաստան: [5, էջ 150] Այս ամենի հետ մեկտեղ հարկ է նաև նշել, որ վիպակում պարբերաբար խախտվում է ժամանակը: Մասնավորապես փոփոխվում են կերպարների միջև զրույցների ժամանակները: Դա բնորոշ գիծ է մոզական ռեալիզմին, սակայն այդ ամենի հետ մեկտեղ Լևոնի կերպարը ապրում է բոլոր ժամանակների մեջ: Փոխարենը փոփոխվում են մյուս կերպարների գոյության ժամանակները: Դա բնորոշ է և՛ Ռուբեն Հովսեփյանի արձակին, և՛ մոզական ռեալիզմի ժանրային առանձնահատկությանը: Հայաստանում հաստատվելուց [5, էջ 189] հետո սկսվում է Լևոնի տոհմի պատմության պայմանական երկրորդ մասը, որտեղ արդեն ժամանակի միջով հոսում է Լևոնի կերպարը, և պատումի դիտանկյունում կանգնում են արդեն նրա երեխաների, կամ այս դեպքում՝ հաջորդ սերնդի պատմությունը: Ինչպես «Որդան կարմիր» վիպակի ամբողջ ընթացքում Լևոնի կերպարային շունչն է նկատվում, անգամ այն էջերում, որտեղ ի սպառ բացակայում է նա, այնպես էլ աստվածաշնչյան պատմություններն ու մեջբերումներն են ուղեկցում ընթերցողին վիպակի ամբողջ ընթացքում: Լևոնն իրենով պատմականության ու կրոնական արժեքների կրողն էր: Նրա և Աստծո մտերմությունը լույս աշխարհ է գալիս պատումի տարբեր հատվածներում: Վիպակի հենց սկզբում ջրհեղեղից փրկված Լևոնը գուգահեռվում է Նոյի հետ, սակայն Թիֆլիսի կյանքին հաջորդող դժբախտությունները Լևոնին Նոյից տանում են դեպի աստվածաշնչյան Հոբի մոտ: Այդ մասին հստակ արձանագրվում է. «Նա շատ էր կորցրել... Ջրհեղեղների պատճառով իրեն Նոյ կոչող Լևոն Միմոնյանը հետագայում, երբ արձակվել էր դժբախտությունների կծիկը, արդեն Հոբ էր: Հարվածը հարվածի ետևից էր գարկվում նրա գլխին»: [5, էջ 203] Լևոնի կյանքը ջրհեղեղից հետո այլ ուղով գնաց: Ինքն իր վրա Նոյի սինթեզ կրող Լևոնը սկսեց Հոբի կենսագրությամբ ապրել: Դժբախտությունները սկսեցին հաջորդել մեկը մյուսին: Տոհմի ողբերգության առասպել կրողն էր Լևոնը, սակայն չհանձնվողն ու պայքարը շարունակողը: Տղամարդիկ մնում են առանց կանանց: Կին տեսակն այդ տոհմում երկար չէր ապրում, իսկ տղամարդկանց ուղեկցում էր մահը կամ անձնական ողբերգությունը. «Կնոջ քաղց կա մեր արյան մեջ», - մտածեց Արշակը՝ նայելով երկաթուղային գծերի վրայից թռչող, գրադարանի ուղղությամբ փախչող Արայի ետևից և Միմոնյան տոհմի դաժան ճակատագիրը, որպես պատճառաբանություն, փռեց իր առաջ»: [5, էջ 241] Պատկերն ամբողջական է դառնում, երբ այս ամենին գումարում ենք նաև Լևոնի հոր բանտարկությունը մարդասպանության համար, որդու՝ Սամվելի մահը փետրվարյան ապստամբության ժամանակ, եղբոր՝ ինքնասպանությունը և մյուս ողբերգական իրադարձությունները: Այդ ժամանակ տոհմական գորգի պատկերը դառնում է ամբողջական: Գորգի վրա ամեն անգամ հայտնաբերված նոր նախշը նման էր Հոբին հասցված նոր հարվածին: Լևոնը շարունակում էր կյանքի ընթացքում մնալ և հավատալ, որ տոհմական առաջին գերեզմանի հիմքը հենց ինքն է դնելու. «Մեր գերեզմանատունը ինձնով է սկսվելու»: [5, էջ 251] Տոհմական ողբերգության շղթան փակվում է Լևոն պապի մահով: Սակայն նա Հոբի առաքելությունը կրեց մինչև վերջ և հաղթահարեց այն: Վիպակի վերջում Լևոնը դարձյալ Նոյի սինթեզն է կրում իր մեջ: Հաղթահարելով Հոբին՝ նա վերադարձավ դեպի Նո-

յը՝ իր իսկ բնության սկզբնակետը: Նրա մահվան մեջ կար կյանքը: Երբ բժիշկը Արշակին պատմում է, որ նրա սիրտը նման էր մանուշակի փնջի: Ռուբեն Հովսեփյանի «Ռոդան կարմիր» վիպակի կենտրոնական իրադարձությունը ջրհոր փորելիս Լևոն պապի կողմից կճուճի հայտնաբերումն է: Կճուճը դառնում է վիպակի գլխավոր խորհուրդը, իսկ կճուճի ներսում գտնվող որդան կարմիրն ու դրա շուրջ ծավալվող հետագա զարգացումները դառնում են վիպակի սյուժետային գլխավոր կետը: Կճուճը գտնելով՝ Լևոն պապի առաջնային արձագանքն ու խոսքն ուղղվում են դարձյալ Աստծուն: Վիպակում Լևոն պապ-Աստված անուղղակի երկխոսությունները բավական շատ են. «Տեր Աստված,-դողացին Լևոն պապի շրթները, և նրա բորբոքված երևակայությունը խցկվեց կճուճի ներսը,-մի՞թե այս կճուճով նշան ես տալիս, որ այսուհետ բարեհաճ ես լինելու...»: [5, էջ 192] Առաջին էտապում Լևոնի համար կճուճը դառնում է Աստծո կողմից նշան, որ «Հորի դարաշրջանը» գուցե ավարտվում է, և սկսում է դեպի Նոյ վերադարձի շրջանը: Կճուճը դառնում է Լևոն պապի կյանքի և գոյության նոր իմաստը: Այն դառնում է խորհրդանիշը, ինչը հոսում էր վիպակի ամբողջ ընթացքում: Կճուճի բացումն ու ներսի պարունակությունը զարմացնում են բոլորին, անգամ Լևոն պապին. «Վերջապես Լևոն պապը բացեց կճուճի բերանը,անհամբերությունից դողալով ձեռնակ սփռոցի վրա շուտ տվեց պարունակությունը: Մուգ կարմրավուն բրնձի հատիկի մեծության չորացած միջատները ցրիվ եկան ձեռնակ սփռոցի վրա: Աչքերին չհավատալով՝ Լևոն պապը ձեռքը կճուճը խոթեց, դուրս բերեց էլի լաթերով փաթաթված ձեռագիր մի գիրք: Եվ ուրիշ ոչինչ»: [5, էջ 194] Կճուճի գտնելուց հետո հետագա էջերում հեղինակը ներկայացնում է [5, էջ 198-203] կճուճի մեջ պահպանված ձեռագրի բովանդակությունը՝ 1800-ականների պատմություն, պատմական կերպարներ, մարդիկ, իրադարձություններ ու պատմության հիմքում ընդգծված որդան կարմիրի խորհրդանիշը: Պահպանված ձեռագրի պատմական ակնարկին զուգահեռ՝ ուրվագծվում է նաև Հայոց երկրի ու հայ մարդու ընտրյալ լինելը: Ազգային արժեքներ կրող Լևոն պապը, որն արդեն իր ձեռքում ունեցավ կճուճը, որդան կարմիրն ու ձեռագիրը, իր թոռանը՝ Արային, ներկայացնում է հայրենիքի բացառիկությունը և այնտեղ գտնվող արժեքները չգիտակցելը. «-Այս երկիրը, Արա,-հայտնեց նա մի անգամ իր գտած միտքը,-օրհնված երկիր է: Անիմաստ, անպետք բան չկա: Եթե այս քարը անպետք է, վեր է ընկած այստեղ, նրանից է, որ մենք չգիտենք նրա գաղտնիքը: Կամ իմացել ենք ու մոռացել»: [5, էջ 203] Ընդգծվում է օրհնված երկրում ազգային արժեքներից գիտակցաբար կամ անգիտակցաբար հրաժարման իրողությունը: Արժևորվում է հայրենիքում ամեն բան, որոնցում թաքնված է մեծ գաղտնիքը: Անգիտակցաբար համամարդկային մեծ արժեքը օտարին նվիրաբերելու մեր առանձնահատկությանն անդրադառնում են նաև օտար հեղինակներ: Հարկ է հատկապես նշել անգլիացի գրող Հերբերտ Ուելսին և նրա «Խնձորը» պատմվածքը, որում հեղինակը խոսում է հայի կողմից օտարին տրվող արժեքի մասին. «-Ես գնել եմ այն մի հայից, երեք ամիս առաջ, մի բաժակ ջրով ու մի կտոր հացով: Հայաստան: Այդ հրաշք երկիրը միակն է, որտեղ մինչև օրս պահպանվում է Նոյյան տապանը՝ Արարատ լեռան սառցադաշտերի մեջ թաղված»: [8, էջ 48] Հերբերտ Ուելսի «Խնձորը» պատմվածքում հստակ ընդգծվում է վերևում արդեն իսկ մատնանշված թեման: Լևոն պապի խրատները թոռանը առասպելի հավիտե-

նականությունն են փաստում: Վիպակում որդանի խորհրդանիշն իր մեջ կրում է նաև միջատի պատմամշակութային արժեքը: Մասնավորապես պետք է նշել, որ որդան կարմրի համբավն այնքան մեծ է եղել, որ Հայոց աշխարհը երբեմն անվանել են նաև Որդան կարմրի երկիր: Արաբներն իրենց հերթին Արտաշատը կոչել են Որդան կարմրի քաղաք: Հին հայերի մեջ որդան կարմիրը եղել է նաև միասնության խորհրդանիշ: Պատմական այս ընդհանրական գաղափարական կետերը Ռուբեն Հովսեփյանը օգտագործել և սինթեզել է վիպակում որդանի խորհրդանշային համակարգին: Լևոն պապն այդ համակարգի գտնողը, փնտրողն ու արժեքի գիտակցողն է: Վիպակի հետագա հատվածներում տեսնում ենք նաև որդերի տարածքի պահպանման, մշակման ու անգամ երկրի նախագահին գրված դիմում-նամակը, որով տարվում է արժեքի պահպանության հարցը: Պատմական ակնարկը շարունակելու և զուգահեռաբար ավարտելու համար ցանկալի է նշել նաև, որ որդան կարմրի պահպանության ու զարգացման համար խոսվել է նաև Շահամիր Շահամիրյանի կողմից 1788 թվականին հրատարակված սահմանադրության նախագծում՝ «Որոգայթ փառաց»-ում: Ժողովածուի 502-րդ հոդվածում նշվում է. *«Ով շնորհ ունենա մեր Հայաստան երկրում վերականգնել կարմիր որդանը՝ ներկ պատրաստելու համար և աճեցնել լեղակ...մեկ անգամ միայն Հայոց տան կողմից պետք է շնորհի արժանանա, այսինքն՝ 10. 000 արծաթ դահեկան»:* [7, էջ 208-209] Պատմական իրողության արձանագրումը վիպակում լրացնում է Լևոն պապի գաղափարական համոզմունքը: Խորհրդանիշին կառչած լինելն ու հավատով ձեռքերի մեջ ամուր տանելը հոսում են վիպակի ամբողջ ընթացքում: «Որդան կարմիր» վիպակի վերջաբանում Լևոն պապի խոհափիլիսոփայական մտքերին հաջորդում են սյուժետային արագ զարգացումներն ու ողբերգական մահը: Նախքան Լևոն պապի խոհերը ազդարարվում է նրա՝ դեպի Նոյ վերադարձը. *«Ձուրն էլ է, ահա, այսպես իջել,-հիացավ Լևոն պապը՝ լեռան գագաթին նկարելով Նոյին»:* [5, էջ 300] Խոհափիլիսոփայական էջերն [5, էջ 300-303] ազդարարում են Լևոնի հավատամքը: Ընդգծվում է վիպակի ամբողջ ընթացքում եղած և կուտակված իմաստությունը: Ազդարարվում է նրա կողմից Նոյի սինթեզը կրելու փաստն ու ուրվագծվում կերպարի գաղափարական ամբողջությունը: Ապա հաջորդում է նրա տազնապը, պատմական հիշողության դիմաց կանգնած վտանգն ու հիշողության, արժեքի պահպանման ժամանակ ողբերգական մահը. *«Նա տեսավ, թե ինչպես պուլիկը զարկվեց մի քարի, փշուր-փշուր եղավ, և թե ինչպես աջ ու ձախ փախան մուգ կարմրավուն միջատները ու հողը սուզվեցին...Նրանք բերանքսիվայր փռված Լևոն Միմոնյանին չնկատելով, եկան, շրջապատեցին իր ծանր ու ծեր մարմինը...»:* [5, էջ 304]

ԵԶՐԱՀԱՆԳՈՒՄ.

«Որդան կարմիր» վիպակում Ռուբեն Հովսեփյանը որդանի խորհրդանիշով ընդգծում է բարդ պատմական ժամանակաշրջանում արդեն իսկ կործանման եզրին կանգնած արժեքների պահպանման անհրաժեշտությունը: Լևոն պապն այդ արժեքների կրողն է, պահպանողն ու գոյության համար կռվողը: Տոհմական պատմության հիմքում ազգ-տոհմ զուգահեռն է: Տոհմի ողբերգական պատմությունը սոսկ տոհմական պատմությունն չէ, այլ ազգային ողբերգության արձանագրում: Մերունդների պատմության համատեքստում ընդգծվում է ազգային պատմությունը: Խորհրդանիշները վիպակի հիմքն են: Բազմասյուժետային պատումը, սակայն, ունի ընդգծված գլխա-

վոր պուժե և գաղափար: Ազգային-տոհմական առասպելի ներքին ծալքերում հայ մարդու հարատևման գաղտնիքներն ու բանալիներն են, որոնք տրվում են Լևոն պապի կերպարով, շուրթերով ու խոհերով, իսկ գաղտնիքը կճուճում գտնվող որդան կարմիրներն են:

Գրականություն

1. **Խալափյան Չ.** «Մեռնող-հառնողը», Երևան: «Անտարես»: 2023: 386 էջ:
2. Հայաստանցի 8 երիտասարդ արձակագիրներ, Բեյրութ: Տպարան «Սևան»: 1969: 311 էջ:
3. **Հովսեփյան Ռ.** «Երկար, հրաշալի օր». («Որդան կարմիր» վիպակը և պատմվածքներ), Երևան: «Սովետական գրող» հրատ.: 1980: 256 էջ:
4. **Հովսեփյան Ռ.** «Երկու վիպակ. Ծիչ, Հայոց թաղ», Երևան: «Հայաստան» հրատ.: 1970: 172 էջ:
5. **Հովսեփյան Ռ.** «Որդան կարմիր», Երևան: «Անտարես»: 2015: 520 էջ:
6. **Մարկես Գ.** «Հարյուր տարվա մենություն», Երևան: «Հայաստան» հրատ.: 1979: 447 էջ:
7. «Որոգայթ փառաց», Երևան: «Հայաստան հրատ.»: 2002: 298 էջ:
8. *XX դ., արտասահմանյան արձակ*, Երևան: ԵՀ հրատ.: 1984: 573 էջ:

References

1. **Khalapyan Z.** The Dying and the Resurrected, [*Mernox harmoxy*], Yerevan, "Antares". 2023. 386 p. (in Armenian)
2. 8 young Novelists from Armenia, [*Hayastanci 8 eritasard ardzakagirner*], Beyrut, "Sevan" Publishing House. 1969. 311 p. (in Armenian)
3. **Hovsepyan R.** A Long Wonderful Day (Armenian Cochineal Novel and Stories), [*Erkar hrashali or (Vordan karmir vipaky ev patmvacqner)*], Yerevan. USSR Publishing House, 1980. 256 p. (in Armenian)
4. **Hovsepyan R.** Two Novels. Loud Noise and Armenian Quarter, [*Erku vipak. Jich, Hayoc tagh*], Yerevan. "Armenia" Publishing House., 1970. 172 p. (in Armenian)
5. **Hovsepyan R.** Armenian cochineal, [*Vordan karmir*], Yerevan. "Antares" Publishing House. 2015. 520 p. (in Armenian)
6. **Markes G.** One Hundred Years of Solitude, [*Haryur tarva menutyun*], Yerevan. "Armenia" Publishing House. 1979. 447 p. (in Armenian)
7. A trap of glory, [*Vorogayt Parac*], Yerevan. "Armenia" Publish. House. 2002. 298 p. (in Armenian)
8. Foreign Prose Literature of the 20th century, [*XX d. artasahmanyany ardzak*], Yerevan. YU Publish ing. House. 1984. 573 p. (in Armenian)

Ընդունվել է / Принята / Received on: **10. 10. 2024**
Գրախոսվել է / Рецензирована / Reviewed on: **20. 11. 2024**
Հանձնվել է տպ. / Сдана в пч. / Accepted for Pub: **12. 12. 2024**

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Արա Սմբատի ԶԱՐԳԱՐՅԱՆ՝ ԳԱԱ Մանուկ Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի կրտսեր գիտաշխատող, Երևան, ՀՀ, էլ. հասցե՝ zargaryanara1994@gmail.com // orcid id: 0000-0002-0087-5232

Ara Smbat ZARGARYAN: Junior researcher at the Manuk Abeghyan Institute of Literature of NAS, Yerevan, RA, e-mail: zargaryanara1994@gmail.com // orcid id: 0000-0002-0087-5232

Ара Смбатович ЗАРГАРЯН: младший научный сотрудник Института литературы имени Манука Абегамяна НАН, Ереван, РА, эл-адрес: zargaryanara1994@gmail.com // orcid id: 0000-0002-0087-5232